

Normativitet i samfundsvidenskaberne

At tænke demokrati og miljø i produktionskultur. Revideret Paper, oprindelig fremlagt på planlægningsseminar på Institut for Miljø, Teknologi og Samfund d.11.12.92

Holm, Jesper

Publication date:
1993

Citation for published version (APA):

Holm, J. (1993). *Normativitet i samfundsvidenskaberne: At tænke demokrati og miljø i produktionskultur. Revideret Paper, oprindelig fremlagt på planlægningsseminar på Institut for Miljø, Teknologi og Samfund d.11.12.92.* Roskilde Universitet. Arbejdspapir / Institut for miljø, teknologi og samfund, Roskilde universitetscenter Nr. 17

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

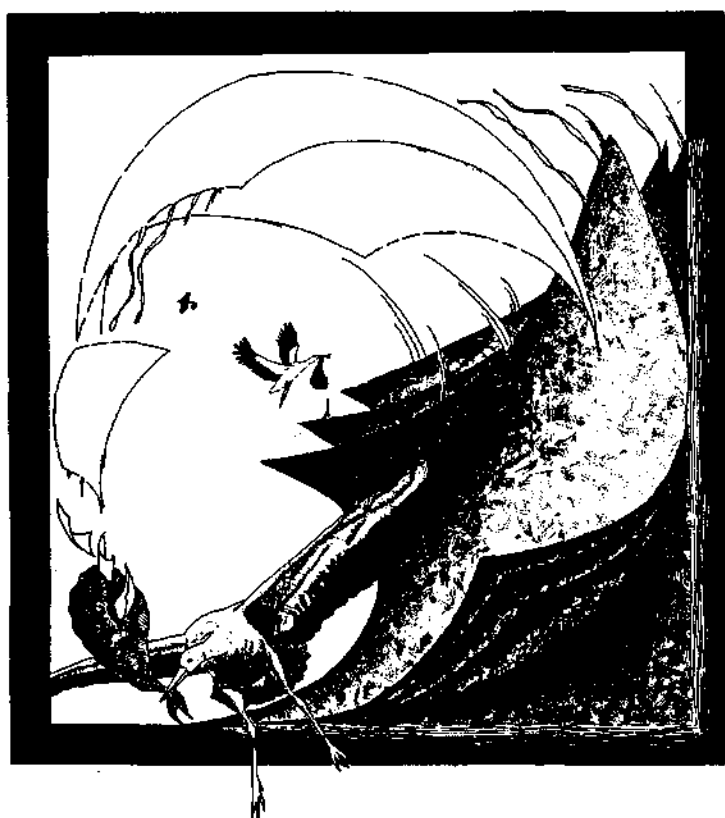
Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

NORMATIVITET I SAMFUNDSVIDENSKABERNE

**AT TÆNKE DEMOKRATI OG MILJØ
I PRODUKTIONSKULTUR**

AF: JESPER HOLM

ARBEJDSPAPIR NR. 17. JUNI 1993.

**INSTITUT FOR MILJØ, TEKNOLOGI OG SAMFUND
ROSKILDE UNIVERCITETSCENTER
TEK-SAM - FORLAGET**

ARBEJDSPAPIR NR 17

1.oplag, juni 1993: 100 ex

2.oplag, september 1993: 130 ex

ISBN 87-7753-009-8

NORMATIVITET I SAMFUNDSVIDENSKABERNE

At tænke demokrati og miljø i produktionskultur

Revideret Paper, oprindelig fremlagt på planlægningsseminar på Institut for Miljø, Teknologi og Samfund d.11.12.92

Tak til Arne Christensen, Rune Gamby, Mikael Svane Jørgensen og Morten Knudsen for kommentarer og inspiration

Jesper Holm

Jesper Holm

NORMATIVITET I SAMFUNDSDIDENSKABERNE - AT TÆNKE DEMOKRATI OG MILJØ I PRODUKTIONSKULTURER

Dette er en artikel fra en der, ved siden af empiriske studier af teknologi og miljø m.m., har gået sine teoretiske læresko i krit-pol-øk skolen, deltaget i den civilisationskritiske bevægelse, gjort op med den strukturelle determinisme læst noget nyere videnskabsteori og filosofi og endelig engageret sig i reguleringsskolen, systemteori og ny-marxistisk statsteori. I mit arbejde har jeg stort set holdt mig til et funktionelt differentierings-ideal, og derfor bevidst undladt at integrere æstetisk-ekspressive, religiøse og mellemmenneskelige/indre fænomenologiske sider, i et arbejde på at skabe syntetiserende samfundsvidenskab. Disse sider har selv sagt smittet af på mine smags-valg og indgår i min forståelse af hvorledes samfundsfænomener grunder på impulser fra, konnotationer til og udnyttelse af livsverdenen. Men jeg har altid opfattet det som en vigtig rolle for den kritiske samfundsvidenskab, at udøve en normativt baseret kritisk læsning af systemverdenen og dens institutioner, deres rationalitet og selvforståelse, der bør bidrage til at udvide erkendelsesrummet, anticipere en vej til bedring i vore systemisk-sociale formidlingsformer og give plads til selvinitieret livsverdensudfoldelse. På denne baggrund ærgrer jeg mig over at den systemkritiske normativitet som bevidst og expliciteret intention forsvinder mere og mere ud af den kritiske tradition (selvom den da lever rundt omkring f.eks i GRUS). Istedet expliciteres *enten* en indfrielse af normerne ved selv at gribe til fadet efter de schon-noch-nicht frugter (de omtalte filosofiske, æstetiske, religiøse sider) som puritanisterne skyede eller henlagde til det hinsidige. *Eller* også positiviseres den gældende orden, med dertil hørende legitimering af egne analytiske bidrag til justeringer/-vedligeholdelse heraf. I det første tilfælde sker det gerne med løs henvisning til at det normative grundlag for en sådan praksis er forsvundet, at det er hørt før og er uinteressant eller at det moderne er blevet beboeligt so why bother? I det andet tilfælde henvises inddirekte til at de tidligere radikale fordringer faktisk *er indfriele i velfærdsstatens pluralistiske demokrati*.

I tresserne og halvfjerdsernerne var de kritiske intellektuelle produktive i normative fordringer om bl.a. emancipation fra instrumentel rationalitet og kønsrolle, kritik af autoriteter, anderkendelse af subgrupper, selvforvaltning, økologisk hensyntagen, fagkritik og fordringer om at få "det reale" på analysebordet. Betænker man hvor mange kræfter og tid der gik hertil, førend kritikken skridt for skridt blev til selvfølgelige fordringer og kutymer, kan det være svært at tro på, at dagens spredte, og meget filosofisk betonedede kritik af moderniteten vil få den store betydning på systemisk praksis. Det er på denne baggrund at jeg i det følg-

ende vil tænke højt over hvor normativiteten er blevet af, og dernæst gå skridtet videre og søge at positivere den til brug i kritikken af systemisk praksis - i dette tilfælde miljøregulering og alternativer hertil. Opbygningen af artiklens ræsonnement er således at gentage argumenterne for normativitetens uundgåelighed i samfundsvidenskaberne, udestillere normative trends i kritisk, planlægningsorienteret samfundsvidenskab hvilket munder ud i at fremhæve spændingsforholdet mellem demokratiidealer og bæredygtighedsfordringer. Til sidst konfronteres idealerne i myndighedernes aktuelle omstilling af miljøreguleringen, og en argumentation for at tænke demokrati-bæredygtighedsforholdet gennem produktionskultur-begrebet afprøves på..... autoreparationsområdet!

Samfundsvidenskabernes planlægningsparadigme og normativitet

Nyorientering

Et vue over aktuelle analyser af statslig planlægnings- og forvaltningsvirksomhed fra den kritiske tradition i samfundsforskningen¹, lader ikke i tvivl om at der længe er foregået et delvist rationalitetsskift, som godt kunne kaldes paradigmatisk. Det indebærer såvel nye normative som videnskabsteoretiske orienteringer, identifikation af nye centre og procedurer for offentlig planlægning, samt nye fokuseringspunkter i teoretiske og empiriske analyser af den samfundsmæssige reproduktionsmåde. Det er en nyorientering jeg selv - og tror jeg de fleste - deler uden eksplicit og positivt at have identificeret de mulige centrale *politiske og normative* udsigelser heri². Derimod er der i samfundsvidenskabs-debatten ofte gjort en del

¹ Den kritiske tradition refererer i min forståelse til såvel den tyske kritiske marxisme (fra Rosdolsky til Hirsch) og sociologi (fra Adorno til Habermas), som den angelsaksiske og franske strukturalisme eller post-ditto (Althusser, Poulantzas, Foucault, Milliband, Jessop, Laclau). Den kritiske tradition rummer tillige retninger der ikke bekender sig til en teoretisk position, men gennemfører empiriske analyser af f.eks sociokulturelle rationalitetsformers tilblivelsesprocesser (Foucault traditionen) eller branchernes struktur og generel samfundsøkonomisk udvikling (realanalyse-traditionen) i et samfundskritisk perspektiv. Kritisk vil her sige omfattende samfundsmæssig forandringsvilje, spørgen og distance til kapitalismens hensigtsmæssighed samt distance til rationaliteten i det modernes civilisationsform. Historisk har kritisk samfundsvidenskab begrebet de funktionelle samfundsfag som instrumentelt orienterede mod delkriser og samfundslegitimerende i deres gentagelse af magtrationaliseringer og samfundets atomiserede overfladebevægelser.

² Her ser jeg helt bort fra de mere trivielle typer af opgør med tidligere teorier hvor dommen selvtilfreds blot udnævner fortidens teorier som værende essensialistiske, økonomistiske eller vulgær-materialistiske.

ud af at pointere de analytiske og teoretiske landvindinger ved den stigende inddragelse af konkrete aktører, strategier, rationaliserings- og institutionaliseringsprocesser. Intentionelt pointeres større åbenhed for dynamiske, sociale processer, der tidligere blev forstået som determinerende strukturer; vægten på meningskonstituerings betydning i kontingente samfundsprocesser fremhæves som banebrydende indenfor paradigmeskiftet. Ligeledes har rationalitetsskiftet indebåret flere opgør af videnskabsteoretisk karakter, hvor konstruktivismen for de fleste afløser realismen, mens det for andre har betydet en re-vitalisering af den logiske positivismes idealer om norm-fri, objektiv samfundsvidenskab. Skønt der idag sjældent forekommer anden explicit normmarkering end fremhævelse af magt- og civilisationskritisk sensibilitet og dybde, er der som allerede omtalt en del normativ, dannelsesorienteret distancering til tidligere tiders politisk-ideologiske gods i kritisk samfundsvidenskab: Med benyttelse af prædikater som totalitær, reduktionisme eller vulgær-marxisme om dominerende dele af kritisk samfundsvidenskab i Danmark i 70'erne til begyndelsen af 80'erne, kan man selv udlede at nyorienteringen nu er liberal-sensitiv, inklusiv, holistisk samt avanceret!

Det er inden for dette mix af nye analysestrategier, teorier og metodologier i tråd med kritisk samfundsvidenskabstradition at jeg vil fremdrage de implicite normative nyorienteringer, og se hvilke implikationer det kunne give for kritik af miljøreguleringen og for opfattelsen af hvori ideel miljøplanlægning består. Det er således ikke mit anliggende her at fremføre mit eget metodisk-teoretiske ståsted i profilerende kritik af disse samfundsvidenskabelige positioner, eller at diskutere værdien og sandheden i de landvindinger der påstås realiseret. Men jeg bruger positionerne som et kendt refleksionssted, der netop afspejler bredere politisk-normative orienteringer i det man kan kalde den kritiske, samfundsvidenskabelige offentlighed, hvorfra jeg forsøger at finde nye elementer til systemkritisk praksis.

Normer og selviagttagelse

Jeg vil altså påstå at det er meningsfuldt at forsøge at identificere og isolere det ideologisk-normative gods i den kritiske samfundsvidenskab og planlægningsrefleksion. Det gør jeg vel vidende at de fire ben: videnskabsteori, metodologi & teori, normativitet sammen med analyseobjektets karakter i virkeligheden er dybt sammenvævede aspekter i analytisk praksis. At definere hvad der kommer først, eller hvad der bør have primat er i sig selv et videnskabsteoretisk-normativt spørgsmål der er til evig omkonstruering. Svaret afhænger ikke alene af successive skridt i fagtraditionens erfarings-akkumuleringer, men i lige så høj grad af samfundsvidenskabens brug og profetiske omdømme, generelle rationalitetsopfattelser i samtiden, hvad intellektuelle finder smag for etc. Vurderinger af hvorledes de nævnte fire ben i analytisk praksis er sammenflettede, mener jeg derfor ikke kan baseres på en videnskabelig gylden regel om det rette hierarki. Retorik-analyser og historisk videnskabssociologi kan derimod hjælpe til at analysere og forstå omstændighederne bag og de indre regler i videnskabs-diskurserne, der producerer givne hierarkier i forholdet melle "de fire ben".

Ud fra en videnskabsteoretisk grundantagelse om samfundsvidenskaberne som forståelses- og manipuleringsvidenskab, mener jeg altså (med Marx, Bloch, Benjamin og Habermas) at der *altid* er et normativt valg på spil i samfundsvidenskab - et perspektiv der sætter dagsordenen for hvad der analyseres og hvordan. Som baggrundsforklaring for forandringerne i de samfundsvidenskabelige analysers implicitte, politisk/normative byggestene, er det oplagt at henvise til enten den rene videnskabsteori og teorisuccession, eller de samfundsmæssige forandringer der er foregået. Her ønsker jeg istedet at spørge *direkte til kundskabsstrategiske/politiske forhold*; hvordan skifter det politisk-normative karakter inden for samfundsvidenskaberne. Altså en fremgangsmåde fra den gamle fagkritiske tradition brugt på dens arvtagere.

Personligt har jeg savnet en større grad af refleksion blandt kritiske planlæggere og samfundsforskere over skiftet i ideerne fra 60'ernes planlægningsoptimisme til dagens mere ydmyge regulerings-forestillinger. Her er jeg igen nødt til at markere, at jeg selvfølgelig har de samfundsmæssige forandringer for øje der samtidig har fundet sted, og som ofte lægges til grund for forklaring af skiftet i planlægningen. Ud over bearbejdning af hidtidige erfaringer er det jo som omtalt også ud fra henvisninger til disse forandringer, nye formuleringer af de "rigtige" strategier begrundes - hvis det da overhovedet sker! Men imellem de samfundsmæssige forandringer, der sætter nye problemer, løsninger og aktører på dagsordenen og så nye teoretiske formuleringer, baseret på kontinuerlige raffineringer af erfaringer, er det altså at der befinder sig diskurser med hver deres idealforhold, erkendelsesinteresser rummende et normativt *valg*:

et bør, en fordring til magtfordeling, til forholdet mellem individ og samfund, en forestilling om den rette vægtning mellem kultur, økonomi og politik, eller om samfundets bæredygtige stofskifte med naturen og dets formidlingsformer etc.

Der er selvfølgelig ikke alene tale om et valg baseret på etiske, eksistentielle eller idealistiske tankefigurer; når værdivalg i denne sammenhæng træffes, trækkes der i høj grad på både de intellektuelles strategiske profilering under samfundsmæssige omstruktureringer, nye politiske meldinger fra centrale aktører, inspiration fra markante tænkere, politiske sejre og nederlag samt jo ikke mindst tidsånden!

Men det er som om at Big Science syndromet stadig og påny huserer indenfor samfundsvidenskaberne og gør det pinligt at blotlægge subjekternes tilstedeværelse bag det, der skulle være samfundets objektive selviagttagelse. De normative dimensioner der expliciteres er derfor samtidens mix af instrumentelle og ideologiske udtryk (konsensus, pragmatisme, modernisering) højst minimums-fællesnævnerne som det gode liv og demokrati (i ubestemt form). Normer i form af kritiske ræsonnementer og tilkendegivelser indrømmes højest en meget indirekte rolle qua analyse-objektets normorientering, og oftest henvises blot til sagstvangen i

de nye tiders åbenlyse opgaver og forandrede realiseringsvilkår. Flyvbjerg har på overbevisende måde genfremsat Marx', Habermas'm.fl. tidligere kritik af den traditionelle samfundsvidenskab, der forstår sig selv som objektiv forudsigelsesvidenskab; istedet beskriver han samfundsvidenskab som phronetisk - kontekstafhængig, værdi- og forståelsesorienteret. Det er her vigtigt at gøre opmærksom på, at tilsyneladende ikke-valg indeholder implicit normativitet. Som fagkritikken i 60'erne og 70'erne gjorde en del ud af at fortælle, og som Flyvbjerg gentager i kritikken af planlæggernes adskillelse mellem værdier og tekniske problemer, er der netop i selv den mest uskyldige matematisk-økonomiske forskning, f.eks i priselasticitetskurver og faktoraflønningens udvikling, en normativ gentagelse af den økonomiske systemverdenens sondring mellem brugsværdi/teknologi/stof og så prisrelationer. Hermed så ikke være sagt at man ikke normativt kan tilslutte sig hensigtsmæssigheden i denne fordobling af værdi- man skal blot undlade at tro at man er objektiv!

Det jeg opfordrer til er altså et loop, en iagttagelse af vore egne iagttagelser, ud fra den forskel der er i normer, eller anderledes udtrykt i ideal-diskurs bevægelserne³ inden for forskningsinstitutionerne, med de heraf følgende konsekvenser det har for opfattelsen af offentlig planlægningsvirksomhed. For at stille det på spidsen: Er det idag mere "realistiske" toner at være normativt kommitterede til markedsøkonomi og retsstat end gårdsdagens utopiske idealer, er vi blevet pragmatiske udredere efter *andres* normer, er den subtile og radikale kritik gået i hi eller skifter erkendelsinteresser og idealer blot ham?

Til sagen: Et hurtigt tidsview

Det er vel rigtigt at 60'ernes og tidlig-70'ernes målorienterede, centralistiske planlægningsoptimisme blandt kritiske intellektuelle, i høj grad bundede i et funktionalistisk forestillingsunivers med oplysningens utopiske rationalisme som normativt grundlag. De underlæggende mål angik primært social sikring, beskæftigelse og udvidede forbrugsmuligheder, men der indgik *også* idealer om undertvingelse af sociale modsætninger, drømmen om den totale teknologi i herredømmet over rum og tid. Man øjnede under den vældige fremdrift i samfundsmæssiggørelse og den generelle højkonjunktur, muligheder for gennem vækst-infrastruktur koblinger og taktiske alliancer at undertvinge økonomien og politikken en institutionaliseret, velfærdsfordelende demokratisk form. I hvilket omfang man vurderer om strategien faktisk lykkedes afhænger af øjet der ser og hvilke alternativer der kunne have udspillet sig;

³ Indenfor den forhandlingsøkonomiske teoriretning opereres der med udviklingen af institutionaliserede praksisser som havende sit udgangspunkt i ideal-kampe ("vækst og velfærd") blandt vægtige samfundsaktører, der krystalliserer sig omkring stabile diskurser ("forbedring af konkurrenceevnen") for sidenhen at blive substansialiseret i institutioner (f.eks Det Økonomiske Råd.)

men det senere mod-oprørs reformismekritik i med-kapitalismens-krisefyldte-karakter-kan-det-ikke-vare-ved, peger lidt på at der nok var noget om det!

På en måde var idealerne bag en del af reaktionen fra 70'ernes til tidlig-80'ernes kritiske marxister en radikaliserings af denne rationelle civilisationstænkning. Kritiske samfundsvidenskabsfolk ekspanderede det politiske til at rumme hverdagsliv og kultur, inddrog analyser af det specifikt kapitalistiske i den samfundsmæssige reproduktionslogik og produktivkraftudviklingens form. Altså en forlængelse af tressernes drømme om politisk at kunne manipulere med alt i tilværelsen for at opnå det gode liv! Der blev således plæderet for en samfundsforandring, gennem immanent kritik, ved at påvise de umulige realiseringsvilkår for "den gode" planlægning under kapitalismen. Men andre tænkte faktisk i brud med substansen i tressernes ideal-forestillinger, f.eks ved at fordre radikalt demokrati, behovsorienteret teknologiudvikling og bred humanisering af arbejds- og hverdagsliv. Var denne tænkning virkelig totalitær i sin søgning efter samfundsmæssige kausalitetsmekanismer og subjekter for forandring, eller var den berøringsangst overfor "virkeligheden"? Har den stærke analyse af samfundsmæssige aktualiseringer af nye planlægningsforsøg og de samtidige barrierer herfor stadig ikke gyldighed?

Sen-80'ernes og 90'ernes diskussioner om samfundsmæssig udviklingsretning og fordringer hertil, deler sig blandt kritiske samfundsforskere på mindst tre hovedfløje, opgjort efter min fortolkning af deres normativt-politiske perspektiv:

1. Iagttagelser af rationaliseringsprocesser, selvreproducerende systemer, konstruktionen af meningsfællesskaber og rationalitet, nodale punkter m.m. (*Flyvbjerg, Luhmann, Laclau & Muffe, L.H. Schmidt*). Her er der vel tale om to tendenser der glider ind i hinanden. En neo-kulturkritisk pessimisme og nøgternhed, der mener det yderst vanskeligt og heller ikke altid ønskeligt at styre/planlægge det post-moderne samfund (Luhmann, L.H. Schmidt)! En art afpolitisering der trækker det modernes oplysnings- og kontrol-idealer eller projektioner tilbage fra systemverdenens arena. På den anden side en demokratisk sindet erkendelsesinteresse for marginaliserede interesser, der vil vise hvorledes magten er allestedsnærværende i fastlæggelse af den politiske dagsorden (Flyvbjerg, Laclau & Muffe, Foucault-inspirerede). Et udtryk for en radikal demokratisk forhåbning til en total åbenhed for forandring, såfremt man affortryller det værendes selvfølgelighedskarakter og nøje indtænker magtens rationalisering.

2. En pragmatisk besindelse på de trods-alt-gode rammer for balance mellem system- og livsverden, poly-livsformer, bæredygtig udvikling, borgerrettigheder, demokrati eller konsensususkabelse (*Habermas, Teubner, Højrup, Forhandlingsøkonomerne*). I Danmark plæderes for den "skandinaviske model" hvor samordning, netværks-assi-

stance, forvaltnings- og forhandlingsformer står i fokus. Her agtes den åbne og frie samtale som kerneværdien for et ideelt samfund, hvis overlevelse tilsyneladende bedst garanteres i en forhandlingsorienteret, markedsøkonomisk rets- og velfærdsstat. En statsform der gennem rammelovgivning, call-in beføjelser, kampagnekampe etc. etablerer muligheder for at inddrage interesser gennem meningstilkendegivelser.

3. En ny- eller postmarxistisk strategisk-relationel approach der i analysen af kapitalismen fastholder et marxistisk formbegreb og et eller andet begreb om strukturel determination (*Jessop, Glücksmann, Regulationsskolen, Thomsen & Torfing*). En retning med blik for regimer i forandring, hegemonielle kampe om samordning mellem stat, marked og civilsamfund og forskellige statsprojekter. Planlægning opfattes her som institutionaliseret strategisk selektivitet, som løsrevne bastioner for embedsmændsinteresser i lego-borgen, eller som et vigtigt terræn for progressive kræfter i design af demokratiske statsprojekter. Ellers iagttages blot med kølig indifferens, hvorledes politiske skift med tilhørende planlægnings-rationaliteter matcher de økonomiske-strukturelle rammer. Bag sidstnævnte position er en fare for en snigende ny objektivisme, hvis ikke-normative selvforståelse bliver en indirekte, diskursiv reproduktion af den rådende orden.

Er der fælles idégrundlag?

Hvis vi ikke blot skal forlade os på at samfundsforskere lever af at formulere nye iagttagelser, begreber og løsninger på samfundsproblemer, er det da interessant at idealer om ***åbne strukturer, brede muligheder for selvrealisering og magtafbalancering*** ser ud til at være bevaret stort set uformindsket gennem denne periode i de opridsede kritiske retninger af idag (på nær de anti-politiske fænomenologer). Gennem forskellige begreber som:

decentralisering, borgerdeltagelse, selvorganisering/-forvaltning, livsform-respekt, afbalancering mellem system- og livsverden, modarbejde dominante systeminterpenetrationer, radikalt demokrati, rationalitets-synliggørelse, civilsamfundsstrategier, konsensus-styring, forhandlingsøkonomi

er demokrati (forstået som åbenhed, participation og samtale), frihed for kollektiv og individuel selvrealisering under hensigtsmæssig magtfordeling overlevende ideal-topscore. De er stadig orienteret mod muligheden for ***samfundsoptimalitet og balance mellem singulære interesser og almenvellet!*** Den partipartoriske og åbne demokratifordring i konteksten af øget selvforvaltning er nok taget til i et opgør med tidlig-60'ernes planlægningscentralisme, og er en radikaliseret af, men ikke et opgør med, det repræsentative demokratis offentligheds- og magtafbalanceringsidealer. Som afløsning for statslig tvang og centralplanlægning af de sociale og materielle infrastrukturer, tales idag om procedureret, netværksorganisering

og nye institutionaliserede afbalanceringer mellem stat, marked og civilsamfund der bl.a. handler om mere plads til hverdagslivet og livsverdenen. Meget sigende hedder det idag regulering og ikke længere planlægning. Hvad der også er nyt er en *meget bredere* inddragelse og normativ ligestilling af aktører og institutioner i bestræbelserne på optimal regulering. Ingen er vel idag udset som privilegerede samfundssubjekter til at gennemføre de planmål, kritiske forskere og planlæggere måtte nære håb til. Den alternative viden bliver idag mere betragtet som en isoleret idé-generator i et mindre netværk af forskere og administratorer til spredning i samfundet. Det var også tilfældet tidligere, men da var mange meget mere orienterede mod alliancer til forskellige interessegrupperinger der skulle bære det alternative igennem, frem for alt græsrodsgrupper samt arbejder- og kvindebevægelsen. Men fordringen om deltagelse fra bredere kredse i planlægningen er stadig på dagsordenen, og idag forstærkes vores opmærksomhed mod de autoritative bidrag der kan komme fra livsverdenens alternative rationaliteter.

Et fælles idégrundlag i dagens kritiske reguleringstænkning mener jeg grundlæggende handler om respekten for en differentiering og afbalancering af magt, funktioner og livsrum i selvstændiggjorte systemer. Respekten for differentiering og afbalancering afspejler en forkærlighed for forskellige livsudkast og overskud af fortolkninger, men også en indrømmelse af det funktionelle i en arbejdsdeling mellem og indenfor f.eks økonomiske, politiske og etiske delsystemer. Magtafbalanceringen skal garantere at det ikke bliver én rationalitet, én type økonomisk interesse eller én form for politikideal der tager dominans. Åbenheden i forvaltningen, i politiske beslutningsprocedurer og i virksomhedernes management er den nødvendige fordring for at den absolut nødvendige kritik og korrektion kan finde sted. En del af denne afbalancering består således stadig i kritisk at påvise, at f.eks økonomiske magtinteresser får lov at dominere et planlægningsområde der ellers skulle tilgodese andre interesser.

Sammenbruddet i de monolitiske regimer i øst har sammen med øje for stigende kompleksitet og differentiering i det moderne, tilføjet nogle tidligere idealer et grundigt slag: idealerne om et gennemsigtigt samfund, en mulighed for at sætte alle "sande" behov på en fællesnævner og lade dem lede en forening af politik, økonomi og kultur. Når magten bliver absolut og f.eks lader industri- og råstofplanlægning, miljøbeskyttelse og socialpolitik glide sammen under ét magtpolitisk hierarki, har de tidligere østregimer vist en nærliggende fare for, at den politiske, problembestemte afbalancering mellem rationaliteter bliver elimineret. I kombination med en manglende åben offentlighed og åben indsigt i forvaltningen m.m., var der i disse lande overhovedet ikke nogen mulighed for at udvikle en kritisk miljødiskurs, hvorved miljøkatastrofer fik lov til at passere uden at offentligheden fik mulighed for at artikulere en offensiv!

Dele af den kritiske samfundsvidenskab iagttager godt nok stadigvæk klare sammenhænge på samfundets indholdsside; struktur- og teknologiudvikling, moderniseringsstrategier, samunds-

formation, internationalisering etc. De negative effekter identificeres og alternativer foreslås. Men vi resignerer på forestillinger om at den en gang for alle "rigtige" helhedsplanlægning lader sig realisere, ja måske endsis tænke! Istedet udvikles hele tiden nye modforestillinger og konkrete løsninger, der godt nok kan trække på de basalt samme grundidealer. Talen er om:

reguleringskomplekser, selektiv markedsregulering, polycentri, aktørnetværk, konkurrerende rationaliteter, strategiske alliancer, forhandlingsøkonomi, refleksiv regulering, autopoiesis, livsformer,

- fordi der ikke er nogen tro på at: modeksperterne, arbejderklassen, kvinderne, græsrodsorganisationerne, BZ'erne familierne, direktionerne eller new-age-øko-holisterne har løsningen eller kan finde nogen privilligeret gruppe til at bære den igennem! Men også fordi den funktionelle differentiering i samfundet, der ligger bag de uheldssvangre sammenhænge, ikke kun er en historie om ufrivillig fremmedgørelse, men også en historie om en indlysende hensigtsmæssig arbejdsdeling, en aflastning af delsystemernes ansvar for at skulle løfte alle samfundsopgaver. Det kunne se ud som en genopdagelse af den borgerlige revolutions ideal om tredeling af magten, radikaliseret videre ud i samfundet, på samme måde som socialliberale tænkere har gjort det længe. Forskellen er vægtningen af åbne beslutnings- og informationskredsløb også i erhvervene, stækning af markedsliggørelsen til fordel for en styrkelse af stat og kollektiv selvregulering samt kritisk rationalitets adgang til påvirkning af regulering. Habermas' ideal om afbøjning af rationaliteter, garanteret af institutionel arbejdsdeling inden for rammerne af en demokratisk retsstat og behersket markedsøkonomi - blandingsøkonomien - ser på en eller anden måde ud til at have slået rimelig bredt igennem i den del af kritisk samfundsvidenskab der formulerer sig om realpolitik. Men protester modtages gerne!

Der kan således i de ovennævnte typer af realpolitisk orienteret, kritisk samfundsvidenskab idag godt trækkes på fælles idealer eller normer hvad det procedurale og form angår; demokrati, selvregulering og magtafbalancering. Men normative holdninger til livs- og produktionsindholdet i samfundet i øvrigt, som tidligere var stærkt udbredt, mangler der i høj grad tilkendegivelser om (bortset fra enkelte undtagelser om "det udviklende arbejde", "det gode liv" eller håb til livsverdenen). Det skyldes vel nok respekten for turbulens i livsudkast og selvforvaltning, opgivelse af grandiose forestillinger om forskernes bidrag til verdens frelse, og skuffelser fra tidligere forhåbninger til (total-) løsninger i en samfundsændring. Istedet ses en stærk tendens til at forske/udrede indenfor de problemstillinger som centraladministrationen, erhvervslivet eller regeringen udstikker, med et personligt kritisk tillæg. Alternativt holde sig til en grundvidenskabelig dannelsesdisciplin, dekonstruere autoritative diskurser eller blive klogere på kulturelle og filosofiske samtidsdiagnoser. Men der er også tale om en vis portion kynisme overfor fænomener som social og kulturel forarmelse, der førhen havde bevågenhed for kritiske samfundsvidenskabsfolk (så hurtigt havde selv den mest mekanistiske

kapitallogiker i 70'erne ikke forestillet sig det kunne gå at ændre tidsånden!). I bedste fald kan man vel sige at forhåbninger til én samlet løsning på de samfundsmæssige problemer er passé, og istedet arbejdes der med isolerede og mere konkrete modspil til de specifikke problemer. Men stadigvæk har den sociale indignation som normativt drive i kritisk samfundsvidenskab på den sørgeligste facon resigneret, paradoksalt nok samtidig med at en stigende del af akademikerstanden marginaliseres!

Imod denne tømning af idealer på indholdssiden i samfundet, er en tendens til at udbrede et eller andet *bæredygtighedsideal*. En tendens der selvfølgelig rækker langt videre end blot de samfundsvidenskabelige kredse. Der ligger i diskussionerne herom ikke kun teknokratiske iagttagelser af samfundsmæssige reproduktionsproblemer, der kræver mere eller mindre avancerede udvidelser af reguleringsinstrumentariet; der forekommer ofte klare normative tilkendegivelser om samfundets blindhed for dets naturgrundlag, forbrugerisme, naturforståelsen, beherskerrationalitet etc. Det er netop omkring *fortolkningerne* af og *indfrielsen* af et bæredygtighedsideal, at en ny-vitalisering af tidligere diskussioner om livs- og produktionsindholdet er ved at genopstå. En diskussion af et endnu-ikke ideal, en anticipation af en vision der nødvendigvis er stærkt påvirket af de førnævnte idealer og som må komme i konflikt hermed.⁴

Den nødvendige helhedstænkning i miljøreguleringen versus tiltroen til selvregulering.

Demokrati og bæredygtighed

Bæredygtighed, miljøregulering og miljøproblemer har på nær enkelte undtagelser indtil nu ikke været kritisk samfundsvidenskabs centrale arbejdsfelter, og kun i ringe udstrækning har der udviklet sig teoretiske refleksioner herom (*André Gorz, Dieter Läßle, Ib Larsen, Hazel Henderson, Ulrich Beck, Niklas Luhmann, Erik Christensen*). Derimod har der i visse miljøer været gennemført omfattende analyser af miljøproblemerkernes karakter, baggrund og reguleringsmulighederne heroverfor.

⁴ Man kan godt fortolke Brundtlandrapportens bæredygtighedsideal som konstruktivistisk i første orden: et forsøg på at skabe bro mellem artikulerede sociale, demokratiske og økonomiske diskurser der rummer miljømæssige fordringer. Jeg definerer nu bæredygtighed som en konstruktion af anden orden: de optimale miljømæssige idealfordringer til naturudnyttelsen (bæreevne) som teknologisk m.v. er realiserbart inden for Brundtlandrapportens behovs- og tidsperspektiv. Denne anden orden kan aldrig være objektiv men er tænkt som en konstrueret, tilnærmet anticipation af det mulige andet; teknologisk mulig transcendens!

Det interessante ved bæredygtighedsidealet i denne sammenhæng er, at det indbefatter en *substantiel, økologisk orienteret omstilling* af produktionssystemerne og konsummønstre. Altså et forsøg på at opstille idealer der går tæt på forskellige produktions- og civilsamfundsindretninger. Forhold som ellers ud fra ovenstående demokratiske idealer, jo ideelt blev anset for at være selvregulerende, når fordringerne om åbenhed i beslutninger, magtafbalancering og tilgodeseeelse af kollektiv selvrealisering indfries. Vi er altså midt i en konflikt mellem idealet om en gennemgribende bæredygtighedsomstilling vi ved *skal* gennemføres for hele civilisationens overlevelse uden kaotiske brydninger, og så idealet om selvregulering og pluralistisk demokrati, der let kan pille den absolutte fordring ned som autoritær, formynderisk. Vi kan i demokratiets navn kun afvente resultaterne af de skridt, der kan nås til enighed om; ingen ved heller hvordan det vil gå da alt er fortolkninger.

BÆREDYGTIGHED	DEMOKRATI
fordring på civilisationens overlevelse	fordring på flertals- & selvregulering
universelle mål	lokalt-kontekstuelle mål
substansielle idealer for naturudnyttelse	egalistiske procedure-ideal for samfund
indikator: naturens økologiske bæreevne	indikator: samfundets sammenholdskraft

*Hvorledes kan denne modsætning, mellem substansielle indholds krav og demokratisk-liberale selvrealiseringsideal, idag lade sig bevæge på miljøreguleringsområdet?*⁵ Målet kan for mig at se ikke nås bedre end ved at at delsystemerne presses til selv at iagttage deres miljørelationer ud fra bæredygtighedskriterier, og kommunikere dem over formidlingsrelationerne delsystemerne indbyrdes. Med en lettere omskrivning: De er blevet slået så meget i hovedet af opdrageren, at de bør kunne fortsætte selv, ramme bedre eller undgå slag! Hertil bør der etableres en vis konsensus om kriterierne for en autoritativ bedømmelse af hvorvidt samfundet bevæger sig i den rigtige retning. Konflikten drejer sig da stadig om sanktionering af manglende substansielle skridt blandt aktørerne, og det er et påtrængende spørgsmål for planlæggerne, hvordan man "tricker" delsystemerne til øget miljøobservans. For at belyse denne

⁵ Aristoteles var vel den første til at problematisere den for samfundsvidenskaberne urgamle politiske øvelse, der består i at konfrontere spørgsmålet om hvordan man sikrer en for helheden hensigtsmæssig udviklingsretning, samtidig med at demokratiske idealer bibeholdes. Det er vel om noget det centrale tema for samfundsvidenskabernes ideal-diskussioner, der har afsat spor som Adam Smiths usynlige hånd, Marx' ideal om behov-evne balance og nedefra koordineret samfundsmæssig produktionsplanlægning, Keynes' afbalancering mellem almenvelle-statens investeringer og kapitalistisk økonomi, Habermas' universalpragmatiske fordringer, Luhmanns mere kyniske afbalancering mellem de selvreferentielle systemer, Porters forestillinger om den gode krystal, Forhandlingsøkonomiens ideal om samfundsmæssig netværkskoordinering omkring meningsdannelse etc.

position og komme tættere på diskussionen om en ideel bevægelsesmåde for modsætningerne, vil jeg argumentere i et alternativt spor. I et forsøg på at etablere en ny diskurs vil jeg principielt modstille demokrati⁶ og bæredygtighed efter nogle teoretisk tænkte positioner:

- 1 ***Demokrati og bæredygtighed som begge mål- eller værdirationaliteter.*** Begge rationaliteter må være tilstede som grundlag for prægning af samfundsudviklingen. Kan indebære konflikter eller forlig.
- 2 ***Demokratisk participation og rettighed som delvis middelrationalitet for bæredygtighedsideal.*** Engagement af alternativ viden og rationalitet er nødvendig da ingen har løsningen på miljøproblemerne, og da slet ikke generelle løsninger: Demokrati som idégenerator for hvordan man kommer til målet, i forhold til lokale kontekster. Demokratiske rettigheder om indsigt i miljøadministration og -management nødvendigt for at kritik og korrektion kan finde sted.
- 3 ***Demokrati som ren middelrationalitet for bæredygtighed:***
 - legitimerer "de nødvendige" indgreb
 - participation fordres for grundlæggende adfærdsændringer og kulturel indlejring i civilsamfundet
 - participation fordres af virksomheder og medarbejdere fordi de har teknologisk viden, har suverænitetstatus og kan blokere
 - styret participation og selvregulering er samfundsøkonomisk nødvendigt da der ikke er råd til central kontrol og styring.
- 4 ***Bæredygtighed som middelrationalitet for demokratiet:*** der kræves en fælles ideal-samfundsforestilling, rationalitet eller horisont, hvoromkring det forgrenede samfund kan etablere en sammenhængskraft. Bæredygtighed kan som rationalitet således delvist afløse det økonomiske vækstparadigmes betydning som ideologisk og praksisrelateret samfundsintegration. Eller som ren teknisk-instrumentel rationalitet er bæredygtighed blot en abstrakt betragtning over "de nødvendige" tekniske omposteringer; dvs bæredygtighed betragtes ikke normativt.

Ad 1: Et argument for at modsætningen mellem demokrati og bæredygtighed kan ophæves i konsensus mellem ligestillede værdirationaliteter, kan i sin fulde konsekvens let indebære et konstruktivistisk syn på bæredygtighed = et spørgsmål om konsensus om de risici og miljøkvaliteter, der demokratisk kan nås til enighed om/er et flertal for. Men så mister bæredygtighed sin målkarakter af at være den radikale andetheds-fordring til produktionen, og bære-

⁶ Det egalitære, åbne, participatoriske med udstrakt selvstyre.

dygtighed bliver let en middelrationalitet for demokrati. Realiteterne er vel også at når disse værdier ligestilles, repræsenterer konsensus ofte handlingslammende minus-sum spil mellem stat, industri og befolkning hvor ingen vil ofre privilegier, men principielt går ind for sagen. Ligestilling af værdierationaliteterne slår også let om i konflikter når miljøregulering møder NIMBY-syndromet, free-riders og påberåbelse af demokratiske selvreguleringsrettigheder. Selvom man mener at miljøløsninger altid må løses konkret-lokalt, kan det altså ikke ophæve konflikten mellem demokrati/selvregulering og bæredygtighed.

Ad 2: Problemet med ovennævnte minus-sum spil kan omgås ved at begrænse participation til generering af idéer og til ankeret, kritik af planer m.m. Hovedkonflikten ophæves dog ikke men flyttes blot, såfremt demokrati opfattes som delvis middelrationalitet for bæredygtighedsidealister. Den vil vise sig under afgrænsning af hvilke miljøsager der bør underlægges demokratisk offentlighed og participation for legitimitetens, effektivitetens eller kritikkens skyld, og hvilke der bør afgøres af ekspertise/suveræne aktører. Konflikten vil også vise sig i bestemmelsen af hvem der skal være eksperter og masterplannere. Endelig vil implementering af miljøbeskyttelsen give konflikter, da den kan mangle legitimitet. Interessant er det dog at en tilslutning til denne position kan komme både fra demokrati- og bæredygtighedsidealister, men med hvert sit baghåndshåb: Nødvendigheden af at fordele indsichts- og bestemmelsesret mellem ekspertise og offentlighed er naturligvis - betragtet ud fra en bæredygtighedsrationalitet - et spørgsmål om at sikre miljøoptimering mod pøbelvælde. Håbet er her knyttet til at man kan definere miljøoptimering og vejen dertil. Men også ud fra et mere repræsentativt demokratiideal kan man selvfølgelig argumentere for ikke at stresser offentligheden med sagsforhold den ikke kan kapere, og derfor lade "den rette instans" tage sig af sagen. Altså med baghåndshåbet at afsætnings- og indsigelsesret vil blive respekteret!

Ad 3: At lade demokrati stille sig til rådighed som ren middelrationalitet for bæredygtigheds-mål, er en radikaliserende af foregående position, som grundlæggende strider med demokratiidealet. Aktuelt er der dog mange argumenter i omløb der hælder til denne position, da det virker besnærende rigtigt at majorisere miljøfordringer igennem. Som styreform savner dette elitokrati dog en legitimitet, og hvad sikrer at det faktisk bliver den bæredygtige udvikling der fortsat vil styres mod?

Ad 4: Ved at fremhæve den vigtige funktion for demokratiet i at have et normativt indholdsmæssigt samlingspunkt, markeres en position der forsøger en anden type bevægelse mellem demokrati og bæredygtighed. Demokrati er rammen indenfor hvilke diskursive konflikter om idealer, strukturer og nodale punkter udspilles, og økologiske interesser må på denne vis, via argumenter, hegemonielle kampe og kamapagner, sejre over økonomiske interesser. Set med bæredygtighedsbriller er vi dermed tilbage til spørgsmålet om privilegier, materielle interesser og personlige livsudkast overhovedet muliggør at vende udviklingen.

Efter disse markeringer af elementer af argumentations-positioner, foretrækker jeg nu at reflektere mindre principielt, men mere kontekstuel og processuel. Bæredygtigheds- og demokratiidealerne vil jeg idag bifalde normativt *både som* middel- og værdirationaliteter, hvis indbyrdes ideelle relation i en ny stor diskurs ikke bør defineres, men må afgøres af de kontinuerlige demokratiske konflikter og kontekst! Det forlader jeg mig på idag fordi jeg har tiltro til at der er så bred tilslutning til de konstitutionelt sikrede, grundliggende demokratiske rettigheder, til offentlighed i forvaltningen og politisk magtafbøjning, at bæredygtighedspræs ikke kan true dem. På den anden side reflekterer min processuelle forståelse, at den snævre, økonomisk-instrumentelle systemdominans må mødes af et flexible-respond fra miljøinteresser. Dette modsvars scene, organisation og midler til indflydelse på råstofvalg, produktionsrettelæggelse o.lign., kan netop ikke konstrueres i et fixeret ideal, da alt bevæger sig. Tilsvarende gælder for presset fra ofre, miljødiskurser og offentlighed mod ekspertiseopbygning og de korporative kontakter i administrationen; bestræbelserne mod åbenhed, retfærdighed og demokratisk indflydelse på forvaltningen og de politiske processer kan ikke finde sit ideelle ståsted i en fast strukturrelation.

Snarere end en principiel fastlæggelse af forholdet mellem demokrati og bæredygtighed, er det vigtige altså at arbejde for *aktuelle og kontekstuelle* betingelser, der institutionaliserer krav til åbne procedurer og participation i miljøpolitikken. For at understøtte det som en tilnærmelsesvis irriterbar proces, fordres et pres for løbende retslig og institutionel sanktionering af rettigheder, miljøvurderingsmetoder og evalueringer. Dertil kommer at idag har statens miljøpres været så længe, at tiden er moden til en styrkelse af den reflektive retsform, for at trække delsystemerne til selv at iagttage deres miljørelationer ud fra bæredygtighedskriterier, og kommunikere og sanktionere dem over formidlingsrelationerne. Endelig er det med statsteoriernes reflektioner (Gramsci, Poulantzas, Jessop) uomgængeligt at ændre det politiske systems strategiske selektivitet, så at forhandlingsprocedurer, vidensindsamling og -bearbejdning er gearret til autoritativt at gennemføre demokratiske principbeslutninger om en bæredygtighedspolitik. Hvordan beror igen på konteksten. Jeg vil senere komme med mit eget bud på hvorledes en konflikt mellem demokrati- og bæredygtighedsidealene idag kan reformuleres inden for et konkret case-område, ved at efterspore hvorledes man kan forlige sig med strategiske, produktionskulturelle interesser i de selvregulerende systemer.

I spændingen mellem demokrati og bæredygtighed er der altså i virkelighedens debatter og konflikter aldrig én given bæredygtigheds- eller demokratinorm i dominans, der er flere i konstant kamp og bevægelse genereret fra delsystemernes horisonter. Hvilken rolle det ud fra et bæredygtighedsideal, med respekt for demokratiidealer, er mest hensigtsmæssigt at tildele eksperter, myndigheder, offentlighed og virksomheder i miljøbeskyttelsen er netop ikke muligt principielt at afgøre principielt. Det afhænger af konteksten og de hidtidige erfaringer (se bud på afgørende faktorer i figuroversigten).

Grupper af miljøproblemer: Vil man generelt komme tungmetalfureningen til livs eller vil man specifikt undgå det i bestemte fødevarer? Regulere CO₂fureningen generelt eller indkapsle toksiske stoffer fra røgemissioner? Ønsker man at sætte ind overfor de lokale miljøproblemer som de opstår i vekselvirkning mellem specifik produktion, naboer og naturbetingelser? Ønsker man at regulere generelt for at undgå at miljøproblemer af en vis karakter overhovedet ikke kan opstå?

Økonomisk-strukturelle og teknologiske forhold: Vil man regulere på et teknologisk stagnerende eller sunrise område, et produkt eller en proces? Er renere teknologi udvikling kendt/økonomisk fordelagtig? Har produktionen en videnskabsmæssig eller anden stærk lokal forankring? Er virksomhederne få store producenter eller et finfordelt netværk, en lokal, national eller international produktionskæde etc. Hvilken teknologisk og økonomisk relation har den hidtidige affalds- og miljøpolitik afstedkommet mellem virksomheden og f.eks. affaldsselskaber?

Regulatoriske komplekser: Vil man regulere produktionsmiddelproducenter eller producenter med tæt forbruger-flade? Bringe brancheorganisationer, investorer, konsulenter, lokale eller internationale myndigheder i spil? Regulere tilbage fra recipients-miljøkvalitetskrav til den enkelte virksomhed, eller generelt mindske fareningen ved at understøtte miljømanagement? Har området været reguleret før, er opinionen med eller indifferent og hvilke reaktionstyper på givne tiltag har været set? Hvilke ressourcer og arbejdsdeling forefindes i administrationens centrale og decentrale niveauer? Hvilken reguleringskultur med tilhørende tilpasning har været tilfældet: f.eks. orienteret mod fraktionering og forbrænding eller genanvendelse? Hvilken bevågenhed, økonomisk-politisk interesse og aktivitet er der i stat, marked og civilsamfund om miljøproblemerne, hvilke relationer ligger bag de dominerende miljøproblemer, hvilken åbenhed ligger myndighederne for dagen i miljøspørgsmål, hvilken dynamik er der f.eks. mellem forbrugere og virksomheder, i hvilken grad anser virksomhederne skrappe myndighedskrav som alternativet til selvregulering etc.

Lad os derfor kort skitsere dagens kontekst, sådan som den tager sig ud i den politiske refleksion over miljøreguleringen, og derefter vende os mod systemkritikkens potentialer i kritikken heraf og modsvar herpå.

Ansvarliggørelsesstrategien i dagens miljøpolitik

Miljøreguleringens senere historie er fyldt med trivielle konflikter mellem alternative eksperter, græsrodders og grønne politikeres krav om håndhævelse af miljørestriktivitet, og på den anden side erhvervsinteressers, fagforeningers og vækstpolitikeres krav om økonomiske hensyn og respekt for virksomhedernes selvregulering, i form af traditionelle ledelsesrettigheder. En kritisk vurdering af resultaterne af den hidtidige miljøregulering må omfatte flere forskellige forhold. Her er det ud fra en demokratisk synsvinkel centralt at analysere udbredelse af miljødiskurser, participation og læreprocesser i virksomheder og institutioner. Ud fra en bæredygtighedsvinkel er det centralt at analysere de positive og negative miljøresultater, myndighedernes implementerings-autoritet og miljøkommunikationens beskaffenhed.

Det kan sammenfattes som at begribe **samvirkningen** mellem reguleringsskompleksets komponenter og deres effekter:

- * *Fixpunkter, metoder og afvejningsprocedurer i de naturvidenskabelige miljø- og risikovurderinger*
- * *Regeringens/EF's overordnede politiske interesser for erhvervsudvikling og den statslige, miljøpolitiske diskurs*
- * *Reguleringens organisering, ressourcer og virkemidler, offentlighedens tildelte/tilkæmpede position*
- * *Livsverdenens udvikling og kommunikation af risikodiskurser og grønne interesser*
- * *Deltagende organisationers strategier*
- * *Virksomhedernes udviklingsstrategier, omstillingsevne og markedsalternativer*
- * *Innovationskræfterne bag den miljøteknologiske infrastruktur.*

Uanset det faktum at den hidtidige miljøpolitik har givet positive resultater og må siges at have presset miljøaspektet langt ind i direktionelokalerne og blandt forbrugerne, peger meget forskellige institutioners og forskeres erfaringsdragninger fra den hidtidige miljøregulering, på problemer og nødvendigheden af en delvis omlægning af miljøpolitikens virkemidler. Problemerne er særligt store med grundvandsforurening, ressourceforbrug, ozonhul og drivhuseffekt, den diffuse forurening med PAH'er, kvælstofilte og smog fra trafik, nærings-salte og pesticider fra landbrug, samt spredning af tungmetaller, chlorbriter m.m. fra affalds-behandling. I dansk sammenhæng er der ret stor feedback af risikodiskurser mellem kritisk miljøekspertise, græsrodder, myndigheder og offentligheden. Det giver et højt beredskab for pres, vidensgenerering og omsætning i forhandling af indgreb. Omvendt har minus-sum spil, symbolsk tilpasning, støj og forhaling gode kår, når reguleringen angår det totale ressourcebrug, de store tekniske systemer eller produktsammensætninger. Reguleringsmæssigt er der problemer med kvalitet og ressourcer i tilsyn og kontrol, prioritering mellem miljøproblemerne og identifikation af deres ophav, påvirkning af materialevalg i produktionen og generelt at sikre bæredygtige adfærdsændringer.

Idag har den alternative miljø-ekspertise noget overraskende, allerede bredt sig vidt ud som almindelig produktivkraft blandt konsulenter, teknologiske videnscentre og foregangsvirksomheder. Der foregår således en livlig miljøaktivitet på managementfronten, hvor konsulenter og eksperter er i fuld fart med at implementere tekniske miljøløsninger, livscyklusanalyser, miljørevisioner etc på virksomhederne. Det opleves lidt overrumplende at scenen for de kritiske miljøorienterede diskussioner er invaderet af managers, konsulenter og traditionel fagøkonomisk ekspertise. Og alligevel burde vi være mindre bornerte i forlængelse af den demo-

kratiske diskurs' respekt for selvregulering, erkendende delsystemernes egen måde at kodificere deres iagttagelse af miljøet på! Det skal dog ikke forhindre mig i at problematisere det uhensigtsmæssige i at der opbygges en selvstændiggjort miljøekspertise uden for virksomhederne og de normale vidensinstitutioner, og at en externaliseret, energiforbrugende, miljøteknologisk infrastruktur er uhensigtsmæssig.

Som reaktion på disse problemer og opnåede fordele, fokuserer politiske og videnskabelige analyser bl.a derfor på ansvarliggørelse, internalisering, selvregulering og markedsimperativer. Det realiseres i brancheaftaler, producentansvar, miljømærke og -revisionsordninger, forhandlinger om køreplaner for indpasning af renere teknologi, afgifter, rammegodkendelser, selvkontrol. Hvilken rolle miljøplanlægningen bliver tiltænkt at spille - altså primært godkendelser, areal-, recipientkvalitets-, spildevands- og affaldsplanlægningen - er uvist, men jeg gætter stærkt på at de bliver til løsere rammevilkår for mere udstrakt råderum for virksomhederne. Man kan positivt sige at der er tale om at decentralisere striden om integration af elementerne økonomi, tradition og miljø som momenter i en ny bæredygtighedsdiskurs. Miljøplanlægningen forskyder sig fra det offentlige mod det private; forhandlinger om køreplaner for privat miljøplanlægning i virksomhederne inden for rammerne af en offentlig målformulering for natur- og ressourceværdier. Virksomhederne får derfor tilsvarende til opgave at være mere helhedsorienterede i deres virke; derfor offentlighedens interessen for bredden i livscyklusanalyser og miljørevisionsmetoder.

Decentralisering og selvregulering har som nævnt den svaghed i forhold til bæredygtighed, at det ikke tilgodeser nødvendigheden af del-systemoverskridende *helhedsløsninger* for produktionssektorer og krav om stigende homogenisering af materialesammensætninger. Det er en "nødvendighed" der udspringer af erfaringerne med de lokale løsninger, og som da også formuleres i virkelighedens politiske verden overfor diverse stofstrømme med henblik på genbrug/genanvendelse. Samtidig med den ovennævnte decentralisering og privatisering af miljøplanlægningen er der således et stigende myndighedspres for koordineret tilpasning mellem virksomheder i produktionskæder samt generel udfasning af miljøfarlige stoffer. Denne form for skisma mellem demokrati og bæredygtighed formuleret som markedsansvar/selvregulering overfor helhedsplanlægning af sektorer, kan spores hos politikere og embedsmænd på både nationalt og EF-niveau.

Blandt samfundsforskere med gæld til det udestillerede tvedelte normafsæt, kunne en kritisk analyse af miljøreguleringen (formuleringer af politik/strategi blandt politikere og embedsmænd, forvaltningspraksis) i denne kontekst f.eks angå:

I hvilken udstrækning kapitulerer myndighederne overfor erhvervsøkonomisk pres, ved kun at give virksomhedsledelsen, og ikke medarbejdere eller offentligheden, udvidede beføjelser og råderum uden at kontrollere og sanktionere? Er det et neo-

liberalistisk projekt eller et demokratisk-kybernetisk? Bliver ramme-, forhandlings- og aftaleregulering den vindende bevægelsesform mellem de to fordringer, fordi det afsnører offentlighedens pres mod myndighedernes praksis og dermed dæmper legitimitetskonflikter/befordre besparelser?

Hvordan og af hvem kan den refleksive regulering miljøtilrettelægges mht udstrækning i tid og rum, uden at stresse offentligheden og de funktionelle delsystemer med datakaos og endeløse forhandlinger? Hvorledes kan man modvirke at de eksisterende magtrelationer i samfundet ikke blot dominerer selvreguleringens proces og udfald? På hvilken måde kan man forestille sig at tålmodighed og vilje gives plads for stokatiske udkast og afprøvninger af ideer?

Er der mulighed for at udvikle og få tilslutning til en bæredygtigheds-overdiskurs, der både tilgodeser de fleste idealforhold i de forskellige subsystemer med tilhørende strategier og samtidig miljøet? Et samfundsøkologisk rationale gennem sammenkædning af forskellige naturrelationer: plads- og råstofudnyttelse, biologisk eksperimentarium og genbank, metaforbase for poetisk-æstetisk symboldannelse, risikodødens brod, hverdagsfænomenologisk scene etc.

Hvilke politiske valg og institutionelt-procedurelle arrangementer ville sandsynliggøre at staten, forvaltningen eller semi-offentlige reguleringsorganer kunne geares til flexibel optimering af forholdet mellem demokrati- og bæredygtighedsideal, der sikrer legitimitet og effektivitet?

Hvordan kunne staten tilrettelægge en teknologi- og produktrelateret miljøregulering der respekterer og underbygger subsystemernes orienteringsmønstre? Hvordan stimulere innovation, diffusion og konsumtion i en gensidigt understøttende bæredygtig retning?

Man kan opsummerende sige at under de sidste fem år har forholdet mellem demokrati- og bæredygtighedsideal positivt bevæget sig i større samklang, med ansvarliggørelse og miljøintegration i kommunikation og vurdering som nøglepunkter. Samvirkende forflytter det et nærliggende krav om helhedsplanlægning fra de centrale myndigheder, til krav om helhedsorienteret, semi-privat netværkskoordinering blandt selvregulerende producenter, konsumenter og investorer! Men i tråd med problematikken i de fire modstillinger af demokrati og bæredygtighed og med ovenstående kritiske forskningsspørgsmål må man spørge: kan det lade sig gøre med de gældende magtrelationer, hvordan sikre et vedvarende engagement, hvordan undgå udskillelse af nye miljø- og risikohierarkier, pseudo-tiltag og uden symbolsk miljøstøg? Kan bæredygtighedsdiskursen virkelig sameksistere med det samfundsøkonomiske rationale og aktiviteterne koordineres så at der samlet opnås bæredygtighed uden at det krænker selv-

reguleringen? Det er her de store vanskeligheder ligger og jeg vil derfor til sidst lancere produktionskulturbegrebet, som et forsøg på at komme med et alternativt bud på hvorledes virksomhedernes miljøbeskyttelse kan søges internaliseret, respekterende den hidtidige selvregulering for dens fænomenologi.

Idé til integreret planlægning på miljøområdet. Case autoreparation.

Det er meget vigtigt at man som forsker, politisk strateg eller planlægger har den ovennævnte konflikt mellem de to idealtyper om demokrati og miljøhensyn for øje i bæredygtighedsbestræbelserne. I særdeleshed når reguleringstiltag planlægges på miljøområdet - altså planlægning af planlægningen. Lad mig opstille et slags ideal for en tværfaglig forskning, jeg godt kunne tænke mig at bedrive:

Identificere mulige bæredygtige stofkredsløb i produktionskæderne, disses samfundsøkonomiske, organisatoriske og teknologiske realiseringsvilkår i delsystemerne, med iagttagelse af deres strategiske orientering - og samtidig have de lokale produktions- og konsumtionskulturer for øje i et demokratisk perspektiv!

Det må vel ses som en iagttagers forsøg på at komme ud over denne konflikt mellem miljø- og demokratiidealene, ved at indreflektere barriererne fra struktur/økonomi/teknologi-komplekset, og koble disse med udtrykte nationale miljøinteresser og lokale system- og livsverdensperspektiver. Sidstnævnte kan nemlig rumme strategiske og fagligt-kulturelle interesser i integration af miljø, økonomi og teknologisk håndlag. Man kunne også sige at det er et forsøg på at:

sammentænke delsystemernes kodificering, understøtte en synliggørelse af deres miljøpåvirkning og arbejde mod bæredygtige interpenetrationer (Luhmansk)

etablere bånd mellem ideal-elementerne selvforvaltning, entrepreneurship, bæredygtighed og ansvar for at gøre dem til momenter i en ny diskurs (Laclau'sk)

understøtte et grønt akkumulationsregime fra neden via stimulering af grønne kapitalfraktioners markedsstrategier og grønne civilsamfundsbevægelser (Jessop'sk).

Strategien kan spejles i mange forskellige sprog i de kritiske samfundsvidenskabers forskellige teorisystemer. Men perspektiverne og de faktiske muligheder samt barrierer vil jeg begrunde igennem opstilling af nogle teser, og inddrage autoværkstedsområdet i Danmark som eksempelgrundlag.

Autokulturens bæredygtighedspotentialer!

1 Inden for et vidt forgrenet og diffust regulerbart større teknisk system som bilparken og dens serviceunderlag, er det vigtigt at de meget omfattende sociale kræfter der er indspundet heri, mere aktivt involveres i bæredygtighedsbestræbelser. Det betyder her at idealerne om bæredygtig transport må aktivt i spil med idealer om demokrati og selvregulering. Det fordrer at man i vid udstrækning respekterer potentialerne i den indre sociale rationalitet i bilismen som kulturfænomen, som den kultur FDM, autoorganisationerne, bilerne, vejene og auto-serviceen er indlejret i. Det gælder i særdeleshed på bil-området der som teknisk system jo er med til at udvikle og oppebære ikke bare de rumlige strukturer i byerne og i landskabet, men også selve modernitetens kulturelle idealer om individualitet, vækst, mobilitet og fleksibilitet. Hvis man vil regulere på det altoverskyggende miljøproblem fra dette system - luftforureningen og energiforbruget - ved udelukkende at analysere transportbehov og logistik, går man uden om en dybere værdiforankring af trafiksystemets symbolske livsudfoldelseskræfter, som er med til at oppebære det. Derved går man også uden om aktivt at få involveret de kræfter som bilismens fænomnologi rummer i en bæredygtigere omstilling. Omvendt er det en indlysende barriere for bæredygtighed, at minus-sum miljøspillet har perfekte betingelser i forholdet mellem bilisterne, afgifts- og legitimitetsafhængige politikere, motorvejslobbyen og hele autoservice-komplekset. Således tror jeg at den mest succesrige demokrati-bæredygtigheds afbalancering for bilismeproblemet må blive at udvikle el-biler og bilfrie områder. I nærværende tilfælde, hvor det drejer sig om miljøproblemer i relation til bilens materialer og vedligeholdelse, bliver det derfor endnu vigtigere at forstå ikke alene de økonomisk-organisatoriske interesser der kan knyttes an til, men også hvilken rolle denne kultur spiller for mekanikernes selvforståelse, organisering og engagement.

Som arbejds- og handelsform har værkstedskulturen i Danmark udviklet stærke livsytringer og værksteds-kosmologier med kulturelle aflejringer langt ind i de private garager, et meget bredt praktisk håndelag og fantastisk hurtig vidensspredning. Der er tale om en virksomhedskultur med stor tiltrækningskraft for mange auto-didakte, der i leg og med lyst til selvhjulpenhed har startet karrieren som mekaniker med at kaste sig over et produkt af stor fascinationskraft og uendelige muligheder for iscenesættelse, brug og forarbejdning. Der er tale om en gammel, men alligevel moderne håndværkerkultur med en meget synlig og åben brugerflade nær beboelseskvarterer, hvor behov og arbejde ofte flyder mere sammen end så mange andre steder. En kultur med konnotationer til country- og rockmusik, rum-tid sammen-smeltning, kreativitet i dyrkelse af subtil fusion mellem det æstetiske og teknologiske m.m. Dette system har qua det kulturelle engagement, familiens forøgede arbejds- og transporttid og ikke mindst høje bilafgifter, udviklet sig til et meget fleksibelt og findelt service- og produktionsnetværk, hvorigennem biler og reservedele sikres en lang tids livscyklus. Det er alt sammen med til at opretholde en veritabel underskov af dealer- og ydelsesruter, der involverer ikke bare omkring 18.000 lønarbejdere, 1.5 mil biler og omkring 9000 erhvervsenheder, men også et hav af borgere. Myndighedskrav, afgifter og reservedelspriser

har bidraget til at dette netværk samtidig har etableret en stærkt differentieret reservedels- og affaldsfraktionering og meget høj genanvendelsesgrad (herom senere).

I planlægningstænkningen bør man aktivt medtænke dette sociokulturelle miljø, hvor stofstrømme og funktionel bilparks-vedligeholdelse er aktivt integreret i et livsudkast. Hvorfor er det interessant? Fordi man bør respektere livsværk, fordi den tekniske snildhed har miljøpotentialer og igen: fordi alternativet er etatisme, ødelæggelse af delsystemernes selvregulering og opkomsten af en ekstra ressourcekrævende miljøprofession og industri. Målet om en aktiv tilslutning og dermed mål-implementering af miljøpolitikken i dette diffuse netværk, fordrer en intim integration af miljøaspekter i bilismen og i det praktiske daglige håndlag. Det er et spørgsmål om at miljøhensyn aktivt skal integreres i den enorme produktivkraft som det komplekse netværk udgør, for at sikre at alle kræfter i æstetisk fænomenologi, håndtering, underleverancer og regenerering gensidigt justerer branchen mod miljøoptimering. Vi har her at gøre med lidt specielle driftsenheder, der ikke udelukkende kodificerer efter systemverdenens profit, men også gennem livsverdenens socialt kommunikative, brugsværdi- og arbejdsformidlede kontakter i et ikke altid fuldt ud kommercialiseret og lovligt auto-netværk. Hvis en sådan integration af miljøværdier i bilismen mislykkes, så fortsætter den blokerende antagonisme mellem miljøfolk og auto-folk over selvregulerings-bæredygtigheds frontlinien! Det indebærer stadig mere detaljerede krav til værksteder, skrotpladser, bilister og genanvendelsesvirksomheder om håndteringen af materialer, krav om afhændelse og fraktionering etc. (se skema på en af de næste sider over reguleringen) uden at have opbakning hertil. Jeg har været med til at analysere autoværkstedernes reaktioner på den hidtidige regulering, den centrale autoværkstedsbekendtgørelse. Her var det tydeligt at der var et hav af virksomheder (perlegrusmekanikerne) der ikke blev fanget af reguleringen, og at branchen i en vis udstrækning distancerede sig til regler den ikke selv kunne se såvel økonomisk som miljømæssigt mening i, bl.a fordi den har været holdt ude fra lovforberedende arbejde.

2 Bilfabrikanterne og olieselskaberne *er* allerede i fuld gang med *deres* bud på en greening af bilismen; forhøjet benzinudnyttelse, blyfri benzin, livscyklusanalyser af bilmaterialer, genanvendelse af emballager, grønne reklamer. Men det giver problemer på affaldssiden i Danmark. En anden grund til indtænkning af det sociokulturelle rum, er således at miljøreguleringen mod bedre vidende kan komme til at blive en murbrokker for en industrialiserings-tankegang, der favoriserer bestemte kapitalinteresser. Det kan have negative følger for et ellers smidigt, selvreproducerende, og fint forgrenet auto-system.

Vi har i nordeuropæisk og amerikansk sammenligning en meget høj grad af genanvendelse af bilmaterialer: 75%. Alt andet lige kan vi vel sige at det gælder om at kunne tilføje så mange genbrugsled som muligt, gennem oparbejdning af biler, reservedele og spild. Vel og mærke såfremt at det sker på miljømæssigt forsvarlig vis, hvilket ikke altid er tilfældet. Men der har udviklet sig et sindrigt marked for genbrug, genanvendelse og videreforarbejdning

mellem værksteder, ophuggere, produkthandlere, reservedelsfabrikanter og skrottere. Branchen har egen indsamling af olie- og kemikalieaffald fra værksteder og ophuggere, der for størstedelens vedkommende bliver regenereret og genanvendt (spildolie, bremsevædske, kølevædske, batterier, bremsevasker-vædske etc.). Brancheorganisationer er aktuelt involverede i forsøg på at genanvende de sidste 25 % glas, plast og elektronik. Desuden er man involverede i forsøg på at udbrede brugen af vandbaserede lakker og grundere, og på at homogenisere materialesammensætninger på de tusindvis af hjælpestoffer der anvendes. Det vil forbedre miljøværdien af genanvendelsen. Størstedelen af branchen har nemlig klart strategiske interesser i selv at forvalte stofstrømmene i et miljøperspektiv, da de ellers kan miste et stigende marked til udlandet. Såfremt man forfølger en ansvarliggørelsesstrategi ved at kræve et producentansvar fra bilimportørerne, kan det blive de store udenlandske bilproducenter der trækker materialerne ud af landet til oparbejdning i stordriftsanlæg. Det vil ikke alene betyde tab af milliardomsætning og arbejdspladser i Danmark, men frem for alt skade miljøet i form af øget transport, flere tungmetals-emissioner og destruktion af forædlet energi; der synes i EF at ville blive tale om oprettelse af store fællesanlæg til omsmelting og anden nedbrydning til grundmaterialer, hvoraf kun noget vil blive brugt i bilindustrien. Der er altså tale om industriel materialestrømsforvaltning byggende på meget energiforbrugende, værdiødelæggende og materialeforringende processer: en udvidelse af det sidste led i dansk sammenhæng, nemlig fraktionering-skrotning-stålvalseværks-strategien.

Pointen er (jævnfør den tidligere nævnte forskningsstrategi) at medtænke de forudsætninger som opretholder det nuværende genanvendelsessystem: afgifter, højt forædlede produkter, miljølove, de socialt-strukturelle omstændigheder der holder det kørende og tilføjer det engagement. Endelig er det vigtigt at analysere hvilke faglige og strategiske interesser der er at bygge på for en højnelse af genbruget.

3 Det sidste argument for at opretholde og bygge videre på grundlaget i det nuværende auto-system er, at der i den meget arbejdsintensive indsats i sig selv ligger bæredygtighedskim; arbejdsservice har et ringe energiforbrug og forlænger en given energi-fortætnings levetid (en bil/reservedel!), produkter til hvis fremstilling der kræves et meget højt energiforbrug. Samtidig er det en fleksibel specialisering der er den automatiserede bilfabriks materiale- og energiuudnyttelse overlegen.

Miljøplanlæggere bør således spørge hvorledes forskellige miljøreguleringsstrategier spiller ind i økonomiske strukturer og netværk, for som i autoområdet ikke at bidrage til en, miljømæssigt uheldig, yderligere centralisering og industrialisering af branchen. Og bør undersøge hvilke elementer i det eksisterende reguleringskompleks der kan understøtte balancen af branchens udviklingsstrategier og produktionskulturer. (Jeg kan i den forbindelse ikke dy mig for at nævne, at så kedeligt et virkemiddel som arealplanlægningen faktisk har haft stor effekt for samling af værksteder i industriområder, og holdt det åbne landskab relativt frit.) For

autoområdet er der tale om et hav af eksisterende virkemidler (se følgende figur) der allerede er i brug, og som gennem planlægning af planlægningen kan forsøges lagt tilrette for optimeret selvregulering mod målrammerne.

Miljøreguleringsmidler for autoområdet

Miljøreguleringsmidler overfor det enkelte værksted:

Statsligt: Branchebekendtgørelsen, Olie- og Kemikalieaffaldsbekendtgørelsen, lov om kommunal indsamlingspligt, arbejdsmiljølovgivning, renere teknologi programmer, erhvervsstøtteordninger med miljøkriterier, fastsættelse af autorisationsregler, F&U, brancheaftaler

Kommunalt: Tilsyn og reaktioner (påbud, henstilling etc), anmeldelsessager, klager, vilkår for spildevandsgodkendelse, slamsugning, indsamling af affald, arealplanlægning.

Arbejdstilsyn: Tilsyn og påbud, service og udviklingsprojekter

Brancheorg og BST: Rådgivnings- og udviklingsservice, specifik problemidentifikation og løsningsforslag, udvikling af teknologi til opbevaring af olie- & kemikalieaffald

Miljøregulering overfor importører og fabrikanter af biler, reservedele, og procesmidler:

Statsligt: Afgiftslovgivning, producentansvar, aftale om opløsningsmidler, krav om katalysatorer, standarder til DTI's bilprøvning, Lov om Kemiske Stoffer og Produkter, bekendtgørelser om anlæg og hjælpeudstyr, F&U

Brancheorg: Indkøbsaftaler, FoU-kampagner, udvikling af miljøteknologi i samarbejde med konsulenter, BST m.fl.

Miljøregulering overfor indsamlingsordninger og genbrug:

Statsligt: Miljøbeskyttelsesloven, Branchebekendtgørelsen, Bek. om Olie & Kemikalieaffald, aftaler om producentansvar/tilbagetagning, økonomisk støtte

Kommunalt: Dispensationspolitik for vognmænd, pris, indretning og drift af egen indsamlingsordning, planlægning af videre affaldspolitik: forbrænding, deponering, genanvendelse eller andet

Brancheorg.: Politik overfor eget selskab: ABBAS, BST-rådgivning, FoU og spredningskampagner for genbrugsteknikker

Ophuggere: udarbejde statistik om mængder af affald, krav til leverandører om bilens for-fraktionering

Miljøregulering overfor deponering og videreforarbejdning:

Statsligt: Miljøbeskyttelsesloven, Afgiftlove, Industripolitik

Kommunalt: Affaldsplan, tilsyn, afgift,

Brancheorganisation: medfinansiere kommerciel oparbejdning

Bevidst udeladt:

By- og vejplanlægning, offentlig trafikplanlægning.

SLUT

Den ideelle strategi for miljøplanlægningen lader sig altså ikke tænke alene ud fra en normativ sammenkobling af demokrati- og bæredygtighedsdiskurserne, som blev fremdestilleret fra den kritiske samfundsvidenskabelige tradition. Derimod fremkom der igennem en modstilling af diskursive positionselementer et bud på en kontekstuel demokrati-bæredygtighedsdiskurs, der respekterer "den anden" men gør det ud fra fordringer der kan sikre en institutionalisering af krav til åbne procedurer, udvidet selvregulering og participation i miljøpolitikken. For at sedimentere en miljøpraksis i tråd med en ideel bæredygtighedsfordring, som der forudsættes en stigende opbakning til, fordres retslig og institutionel sanktionering af rettigheder, miljøvurderingsmetoder og evalueringer i netværket af delsystemer. En styrkelse af den reflektive retsform, for at presse delsystemerne til selv at iagttage deres miljørelationer ud fra bæredygtighedskriterier, og kommunikere og sanktionere dem over formidlingsrelationerne, delsystemerne indbyrdes. Det indebærer på den anden side en ændring af det politiske systems strategiske selektivitet, så at forhandlingsprocedurer, vidensindsamling og -bearbejdning bliver gearret til autoritativt at gennemføre demokratiske principbeslutninger om en bæredygtigheds-politik.

Disse ovennævnte fordringer blev tænkt op imod de samfundsmæssige vilkår, der aktuelt giver fortrin for forurenende interesser. Ud fra et bæredygtighedsønske er konstellationen af den normativt ønskværdige miljøreguleringsstrategi, mht vægtningen mellem autoritative afgørelser og selvregulering, et spørgsmål om de gældende styrkeforhold i kampen for demokratiske åbninger og institutionalisering heraf. Altså nej til en absolut tilkendegivelse af at f.eks borgerinddragelse, central dirigisme eller øget selvregulering er *svaret* på miljøproblemerne. Dertil kommer, at effektiv regulering og en politisk optimal organisering heraf mere specifikt afhænger af *hvilke grupper af miljøproblemer, økonomisk-strukturelle og teknologiske forhold samt de hidtidigt virksomme regulatoriske komplekser, hvorindenfor caseområdet befinder sig*. Jeg har argumenteret for at det giver store forskelle på hvilke strategier for regulering det vil være mest hensigtsmæssigt at tage i anvendelse, både set med bæredygtigheds- og demokratiidealer. Normativt kan det vel ikke komme bag på læseren, at jeg anser det for både ønskeligt og formålstjenligt at offentlige myndigheder planlægger og regulerer efter bæredygtighedsidealer, samtidig med at jeg anser det for et ønskværdigt ideal at respektere mere end én fornuftsdiskurs. Før talte jeg om de procedurelle, institutionelle skridt til miljøansvarliggørelse af delsystemerne i en helhedsorientering. Dertil har jeg så tilføjet at kommunikationsregisteret mellem myndigheder og virksomheder må udvides så at de fænomenologiske sider i produktionskulturens praksis kom med. Planlæggerne bør udstyres med en større teknokulturel sensibilitet og være istand til at indgå strategiske alliancer med udvalgte interesser i produktionssystemerne. Dette ræsonnement kom efter at jeg kort konstaterede at de selvsamme konfrontationer mellem bæredygtigheds- og demokratiidealer var at genfinde i dagens miljøregulering og den strategiske tænkning heraf. At svare herpå ved en

ren instrumentel tilkobling af de reguleredes her-og-nu interesser, ville ikke respektere den andens phronetiske fornuft, og derfor heller ikke engagere de mere holdbare konstruktive teknologipotentialer. Men inddragelse af teknologiske kvalifikationer og deres sociale udfoldelsesrum sker også eksplicit i et opgør med teknologisk determinisme, der på forhånd fastlåser den mulige udviklingsvej efter en særlig privilegeret indlæsning af mulighedsbetingelserne. Her overses at makrorammerne kan udnyttes meget forskelligt, de "lokale" er *ikke én gang givne*, men flytter sig efter de forskydninger af præferencer det måtte lykkes at bevæge organisationerne og markedet til.

I relation til mit case-område, miljøproblemer fra et større "teknisk system" i et differentieret, service- og produktionsnetværk, vil jeg følgelig opsummere mine hidtidige overvejelser i en skrabt proceduremodel for en planlægningspraksis. En model som *idag* kunne være et idealistisk bud på en løsning af de konstaterede ideal-konflikter som miljøreguleringen aktuelt befinder sig i, den samme konflikt som kan genfindes ved at krydse dele af kritisk samfundsvidenskab. Idealet består for mig at se i en koordinering af aktiviteterne mellem forskningen, myndighederne, virksomhederne og konsulenterne efter den på næste side følgende summariske skematik, der kunne kaldes *en idealtipe for planlægning*. Hvordan der konkret skal forhandles og organiseres mellem centrale og decentrale myndigheder, branche- og borgerorganisationer er et andet spørgsmål. Jeg er selvfølgelig ikke blind for at generaliseringsværdien af auto-casen, og dermed af proceduremodellen, højst kan angå mindre landbrug, håndværk og servicesektoren i relation til det som Wiebe Bijker m.fl. benævner et større teknisk system: altså udbredte forbrugsprodukter. Hvad angår produktionsanlæg i større industrivirksomheder, har evaluering af indsatsen til fremme af renere teknologi og andre, påvist det hensigtsmæssige i at understøtte en industrialiseret stordrift, til *udbredelse* af den renere teknologi. Under den aktuelle rationalisering af miljøforvaltningen har den type af regulering nok større politisk bevågenhed. Men der ligger nogle interessante perspektiver i diskussionen om bæredygtighedspotentialer i relationen mellem decentrale småproduktioner og service, versus central industriel stordriftsproduktion med tilknyttet transport. Perspektiver som (før Schlüter-regeringen nu) Nyrup-regeringen indirekte har åbenbart i bestræbelserne på at sænke indkomstskatten! De politiske realiseringsvilkår for den administrativt tunge proceduremodel kunne tilsvarende bedres gennem at forpligtige alle arbejdstilbud på at deltage i miljøintervention.

Grundlæggende handler det om hvornår formaliseret viden og abstraktliggjorte produktionsprocesser i centrale enheder, samfundsmæssigt er mest givtigt for bæredygtig produktion, og hvornår mindre produktionsenheder med vægt på phronesis - det værdiorienterede, praktiske håndelag og det nære kendskab til materialer og kunder - er mest bæredygtigt. En afart af diskussionen om flexibel specialiserings og post-fordismens muligheder, som selvfølgelig altid bør relateres konkret til hvad og hvor. Det mest optimale pres for internalisering af miljøkoder i virksomheder er ihvertifald vidt forskelligt for rationaliseret stordrift og mindre

håndværksproduktion.

Selv med et værdirationelt demokratiideal hentet fra den konstruktivistiske, post-modernistiske tænkning, behøver systemkritisk forskning altså ikke afholde sig fra at tage modekspert-ansvaret på sig og komme med alternative bud! Det ville være en misforstået respekt for den anden (livsformerne, demokratiet, de andre interesser), ikke at træde i karakter med en fordring *hvis man føler en forpligtethed!*. F.eks. trænger der til målorienterede sektor-udkast for en bæredygtigere naturudnyttelse; men agtelsen for en anden fornuft i realiseringen herefter, bør selvsagt resultere i respekt for en anden vinkling af målet og en andre midler at nå dertil med. Det er netop et privilegium for det delsystem miljøforskere deltager i - forskning og uddannelse - at de kan lave autoritative og eksperimenterende rum for tænkning af nye erkendelser og udveje på problemer.

Omvendt er der jo også situationer hvor en udlægning af miljø-problemløsningen til virksomheder og befolkning er en klar ansvarsforflygtigelse for forslag der må forventes upopulære. Den autoritative myndighed og understøttende ekspertise har og bør efter min observans stadig have betydning; partipatorisk demokrati ser jeg altså ikke som et absolut værdiideal for alle konkrete beslutninger, selvom jeg mener det bør ligge til grund for den generelle målformulering.

Langsigtet, bæredygtig regulering kan idag ikke indfris ved et miljøelitokrati; det strider med udbredte idealer om respekten for den anden. At tro på at det kan lade sig gøre at skræddersy instrumentariet efter flere analyser af kun stofstrømme og det teknologisk-økonomiske grundlag, er en teknokratisk blindgyde (selvom et sådant analysegrundlag og kontekstuel regulering er uomgængeligt). At tro på at det lader sig gøre gennem afgiftsregulering alene, er at overse de uoverskuelige kompensatoriske og substituerende adfærdsmønstre der måtte opstå (selvom umiddelbare effekter i flere tilfælde kan opnås). Desuden er det at forveksle produktionssystemer med økonomiske systemer; i produktionssystemer kommunikerer der over flere spektre. Dagens svar i form af uddelegering af ansvar og ret til borgere og virksomheder har demokratiske fordele og klart potentialer i sig ved at tilskynde til selvregulering blandt dem der har den nærmeste viden. Samfundets aktuelle magtmønstre er dog for forudsigelige til at tro at det går uden en stramning af miljøretslige procedurekrav og sanktioner. Det betyder mere kontrol og flere sanktioner af pseudo-tiltag, så alene går det nok heller ikke... Der er simpelthen et tragisk vilkår for effektiv miljøregulering hvis demokratiske hensyn skal tages. Hvis man altså ikke har en tro på at hele komplekset lader sig bevæge mod bæredygtighed ved at en samfundsøkologisk diskurs vinder terræn. Men det er et forsøg værd at begribe produktionens fænomenologi og organisering af produktflow, hvis myndighederne på længere sigt vil udnytte de teknologisk kreative potentialer og kommunikere mindre støjende med omverdensrelationerne. Institutionelt kunne det også indebære at de teknologiske videnscentre og andre innovationsorganer trak miljøviden ind i deres område,

frem for at skulle etablere endnu flere parallelle miljøorganer. Inddragelse af parterne i disse overvejelser vil understøtte reguleringens effekter og motivere til selvregulering. Det vil jeg ikke være bleg for at kalde for demokratisk mål- og procesorienteret planlægning mod bæredygtighed!

- EN IDEALTYPE FOR OFFENTLIG MILJØPLANLÆGNING IFHT NETVÆRK

<i>Aktivitet:</i>	<i>Aktører:</i>
Opstille miljømål og definere bæredygtighed for området	Politisk-faglig proces blandt organisationer, partier, forskere med staten i fokus
Opstille eget værdi-kodeks bl.a. gennem strategisk sammenkædning af alliancepartneres værdi-elementer	Planlægningsmyndigheden spiller ud, understøtter lokalgruppers policydannelse og forsøger sig delvist med at koble partnere på
Evaluerer teknologi-, administrations- og miljøeffekter af hidtidig regulering	Sam- og natforskere, myndigheder, miljøorganisationer og erhvervsorganisationer
Identificere de tungeste miljøeffekter fra området, ved miljøscreening og -revision samt livscyklusanalyse	Myndigheder og natforskere, "ofre", konsulenter og erhvervsorganisationer
Oversigt over branchens /netværkets/produktionskædens økonomiske, teknologiske og organisatoriske udvikling og sammensætning	Myndigheder, samforskere, konsulenter og erhvervsorganisationer
Forstå branchens socio-kulturelle normer, ydelser og omkringliggende værdisæt i relation til produktet	Myndigheder, virksomheds-repræsentanter og sam- og kulturforsker
Opstille potentialer for den mest bæredygtige naturudnyttelse for virksomheden, branchen eller kæden	Myndigheder og miljøteknik- og samforskere
Simulere hvilke effekter der må forventes at komme ud af en kombination af virkemidler	Myndigheder, erhvervsorganisationer, "ofre" og samforskere
Opbygge en miljømålsætning, sammenstille et reguleringskompleks og udfylde en implementeringsplan	Myndigheder og erhvervsorganisationer
Miljøkontrol og naturovervågning	Myndigheder og natforskere

Referencer

- Andersen, J.E m.fl. (red.): Det moderne - en bog om Jürgen Habermas, 1986.
- AUTOPOIESIS - En introduktion til Niklas Luhmanns verden af systemer, Politisk Revy 1992.
- Bagh, J. og Bauer, B.: Miljøafgifter som styringsmiddel. PlanMiljø 1992.
- Barthes, Roland: Mytologier, Kbh 1969
- Beck, U.: Risikogesellschaft Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp, 1987.
- Bijker, Wiebe m.fl.: The Social Construction of Technology, MIT Press, London 1984.
- Bijker, Wiebe: DO NOT DESPAIR, there is life after constructivism!, paper fra Tværfagligt Center, DTH 1993.
- Bjerke, F.: Forbrugernes interesse for Økologiske produkter. RUC 1991.
- Bjerke, F.: Rationalisering og markedsmagt. Arbejdspapir, Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, RUC, 1989.
- Bjerrefjord, Ole, Klaus Nielsen og Ove Kaj Pedersen: "Forhandlingsøkonomi i Norden - en indledning", i: Klaus Nielsen og Ove Kaj Pedersen (red.): Forhandlingsøkonomi i Norden, KBH 1989.
- Born, Asmund m.fl.(red.): Refleksiv ret, Nyt fra Samfundsvidenskaberne 1988.
- Bressers, H.: A comparison of the effectiveness of incentives and directives: The case of Dutch water quality policy. University of Twente, 1993.
- Bressers, H. og Klok, P.J.: "Fundamentals for a Theory of Policy Instruments". I: Principles of Environmental Policy, Vol. 15, nr. 3/4 1988.
- Christensen, Ove (red.): Eftertanken . Kulturanalytik og tidsdiagnose, Nordisk Sommeruniversitet 1990.
- Christensen, Erik: Miljøparadigmer og styringsinstrumenter, paper til CVS-seminar på AUC 1990.

Coenen, F.: The role of municipal environmental policy plans in environmental management. Paper, University of Twente, 1992.

Gamby, Rune: Uden titel, kommende speciale om Konstruktion, rekonstruktion og dekonstruktion som baggrund for en ny teknologiteori. RUC TekSam, efteråret 1993.

Georg, Susse m.fl.: Tiden læger ingen sår, Teknologinævnet/forlaget NICHE 1989.

Goldschmidt, L.: "Skal myndigheden være service partner eller service orienteret modpart i arbejdet med renere teknologi". Publiceres i LOKE 1993.

Habermas, Jürgen: Samtalens Fornuft, Rosinante 1987.

Harste, Gorm: Politisering af risici, Niklas Luhmanns analyse af politisk kommunikation om risici, Arbejdsrapport nr 7 fra Menneske og Natur, Odense Universitet, 1992.

Holm, Jesper: Lad os snakke om vejret!, i: Det rene svineri, EVA's årsrapport 1991, Samfundsfagsnyt

Holm, Jesper og Carsten Jensen: Ny politik?, i GRUS nr 29.

Holm, Jesper m.fl.: Branchebekendtgørelser som styringsmiddel i miljøpolitikken, Miljøstyrelsen 1993.

Holm, Jesper: Komplexitet og kaos i miljøpolitikken, Tendens nr.1 1991

Holm, Jesper: "Substitution of PVC in Danish Plastics Packaging" i INTERNATIONAL COMPARISON of ACHIEVEMENTS IN ENVIRONMENTAL PROTECTION, A Contribution to Policy Instrument Analysis, FFU Berlin 1993.

Jessop, B.: State Theory -Putting Capitalist States in their Place. Polity Press, 1990.

Jänicke, M., Mönch, H. og Binder M.: Ecological Aspects of Structural Change. Freie Universität Berlin, 1993.

Jørgensen, J.: "Mellem styring og subsidiaritet - Miljødebatten har sat fokus på virkemidlerne - også i EF". I: Nyhedsbrev, Regulering og Styring, 3.årg., nr.7, 1992.

Karlsen, Kurt KLaudi og Torben Hviid Nielsen: Stat og Marked, KBH 1989.

Kjær, T. og Andersen, J.: Implementering af vedvarende energikilder i Norden. Energi och Miljögruppen under Nordisk Ministerråd, 1993.

Klemmensen, Børge: Sustainability on Contract?, Seminar Paper, RUC TekSam, 1992

Klemmensen, Børge: Instruments of Environmental Protection Under Market Conditions, Seminar Paper, RUC TekSam, 1992

Kommissionen for de Europæiske Fællesskaber: Towards Sustainability - A European Community Programme of Policy and Action in relation to the Environment and Sustainable Development. 1992.

Kommissionen for de Europæiske Fællesskaber: Forslag til Rådets Forordning (EØF). Om industrivirksomheders frivillige deltagelse i en fællesskabsordning for miljørevision. Bruxelles, 1992.

Laclau, E. og C. Mouffe: Hegemony and Socialist Strategy, London 1981.

Larsen, Ø.: "Det moderne opbrud i forvaltningen". I: Grus nr.39, 1993.

Luhmann, Niklas : Ökologische Kommunikation, Westdeutscher Verlag, 1988(86).

Mortensen, J.: "Livsverdenen". I: Grus nr.39, 1993.

Moser, Ingunn: Makt og kunnskab i teorier om konstruksjoner af teknologi og samfunn, Paper fra Senter for Teknologi og Samfunn, Tondheim Universitet.

Nelissen, N. og Scheepers, P.: "Business Strategy and Environment: The Need for Information about Environmental Consciousness and Behaviour". I: Business Strategy and the Environment, summer 1992.

Nielsen, Henrik Kaare: "Om tidsånden og de intellektuelle", Finn Arler: "Jürgen Habermas og spørgsmålet om samfundskritikkens legitimitet", Carsten Jensen: "Hegemoni og radikalt demokrati" - I: GRUS nr 22/23.

Olsen, Poul.B. : Miljøinspektøren og virksomheden, lokal tilsynsadfærd, påvirkningsteknik og reaktion. Arbejdspapir, HHK, 1992.

Pedersen, Jesper: Miljøpolitik og samfundsøkologi, COS-Forskningsrapport nr 1 1991, Handelshøjskolen i KBH.

Schmidt, L.H.: "Mod det aftalte samfund - Prolegomena". I: Grus nr. 39, 1993.

Schmidt, Lars-Henrik: Magten og den sociale diskurs, Århus 1981

Schroll, Henning: Forureningens samfundsmæssige forankring, i GRUS nr 24.

Sjöberg, L.: Risk Perception by Experts and the Public. Paper, Center for Risk Research, Stockholm School of Economics, 1991.

Sundqvist, Göran: Vitenskapen och miljöproblemen - En expertsociologisk studie". Monograph from the Department of Sociology University of Gotenburg, no. 46, 1991.

Sørensen, Knut H.: Bilen og Det moderne Norge, i: Tidsskrift for Samfunnsforskning, 1992

Sørgaard, Jon: Bilens intergrasjon i hverdagslivet - en teknologisosologisk tilnærming til bilkultur, Paper fra Senter for Teknologi og Samfunn, Tondheim Universitet, 1993.

Torfin, J.: "Mod et brud med objektivismen indenfor samfundsvidenskaberne". I: Grus nr. 37, 1992.